

Anders Hylmö, Sofie Tornhill och Per-Anders Svärd

Psyke, samhälle och kritisk teori

Vår samtid påminner oss ständigt om att vi kan bli bättre versioner av oss själva, ömsom i form av ett löfte, ömsom i form av ett krav. Vi kan anlita en coach, gå i terapi, läsa självhjälpslitteratur eller skriva in oss på en kurs i mindfulness. Med dövande eller uppiggande medicinering mot ett växande antal diagnostiserade psykiska sjukdomstillstånd kan vi hitta den ideala jämvikten. Vid sidan av vår roll på en alltmer prekär arbetsmarknad, där arbetet i sig upphöjts till livets främsta mening, förväntas vi också på fritiden outrötligt arbeta med oss själva för att bli mer »attraktiva« och »anställningsbara«. Ett viljestarkt psyke är normen samtidigt som den psykiska

ohälsan växer. Och trots att psyket står i centrum för denna strävan efter ständig självförbättring tycks psykoanalysen, vars specialitet varit att borra sig ner till psykets djupare, omedvetna regioner, förpassad till marginalen.

Tyder detta på att det finns något som vi inte »vill« veta om oss själva och om dagens samhälle? Är föreställningen om psykets omedvetna, affektiva och irrationella drivkrafter kanske obekväma i en nyliberal tid då individen förväntas uppträda som en reellt existerande *homo oeconomicus*, en rationellt nyttomaximerande individ med full kunskap om sina preferenser?

I detta nummer av *Fronesis* närmar vi oss psyket från två håll. Dels frågor

vi oss hur psykologin förhållit sig till psykets disposition under kapitalismens olika faser. Dels undersöker vi psykoanalysen som inspirationskälla för kritisk samhällsteori och emancipatoriska rörelser.

Psykologins århundrade

Den psykologiska vetenskapen utövade ett stort inflytande under det gångna århundradet, både som institutionaliserad praktik och genom de föreställningar den spred om psykets natur. Man har till och med talat om 1900-talet som ett psykologins århundrade.¹ Som en av de mest inflytelserika idéströmningarna intog psykoanalysen en odiskutabel plats i den intellektuella världen, medan den i sin mer populariserade form blev allmångods och bidrog till att forma 1900-talets människa. Tillsammans med Karl Marx var Sigmund Freud någon som alla måste ta ställning och förhålla sig till.

Under hela denna period och vidare in i vårt sekel har psykoanalysen också varit ifrågasatt och utsatt för kritik. Gång på gång har den förklarats ovetenskaplig och död, något som den haft gemensamt med marxismen.² På senare tid har det framför allt handlat om huruvida psykodynamiska terapiformer lever upp till de medicinvetenskapliga

kraven på evidensbaserings, särskilt i jämförelse med den kognitiva beteendeterapi (KBT). Vår avsikt i det här numret är emellertid inte att gå in på ett helt sekels debatter, förda omväxlande på vetenskapsteorins fält och på pajkastningens nivå. Vi diskuterar inte heller psykoanalysens eventuella nytta för den enskilda patienten. Vårt intresse gäller i stället hur dess begrepps- bildning har inspirerat och fortsätter att inspirera kritisk samhällsteori i vid bemärkelse.

Samtidigt är det inte självklart att en radikal samhällskritik skulle vara behjälpt av psykoanalysen. Om psykoanalysen har gett oss en allestädes närvarande modell över själslivet, har den också hela tiden balanserat mellan det reaktionära och det emancipatoriska. Å ena sidan har den fungerat konserverande, som en del av den fordistiska kapitalismens anda där den tillhandahöll en föreställning om personlig utveckling, begär och unicitet i samklang med masskonsumtionens framväxt. Ofta har den också, som andra vågens feminism uppmärksammade, varit djupt insnärjd i patriarkala föreställningar. Å andra sidan har det alltid funnits något utopiskt hos psykoanalysen, ett löfte om frigörelse, en otillfredsställelse över sakernas

1. Se till exempel Nikolas Rose, »Psychology as a Social Science«, i *Subjectivity* volym 25, nr 1 (2008), s. 446–462.

2. Här är Karl Poppers kritik den kanske mest inflytelserika. Se Karl Popper, *Conjectures and Refutations* [1963] (2004). Det dubbla avfärdandet av marxismen och psykoanalysen kom även tidigt in i den offentliga debatten i Sverige genom bland andra Herbert Tingsten och Ingemar Hedenius. Se Per Magnus Johanssons förord i Paul Robinson, *Freud och hans kritiker* (1997).

tillstånd som har gjort den obekväv i ett strömlinjeformat samhälle.

Freudomarxismen och Frankfurtskolan

Psykoanalysen har alltså alltid stått i ett spänningsförhållande till den politiska radikalismen. Freud själv var öppet skeptisk till att socialismen skulle kunna övervinna människans destruktiva impulser. När han hörde en känd kommunist förklara att den ryska revolutionen skulle följas av en lång period av kaos, men att dessa svårigheter skulle följas av en period av fred, lycka och välmående, lär Freud ha svarat att han trodde på påståendet – i alla fall den första delen.³ Från marxistiskt håll har man ofta återgäldat misstron genom att förkasta psykoanalysen som borgerlig ideologi.

Ändå lockade psykoanalysen tidigt många radikala tänkare som tyckte sig se möjligheter i en korsbefruktning mellan marxism och psykoanalys. Marxismen hade en teori om de ekonomiska drivkrafterna bakom samhällsutvecklingen, men saknade en teori om individen och subjektet. Freuds psykoanalys å andra

sidan hade en teori om det individuella psyket, men ingen klar uppfattning om hur det passade in i samhällets utvecklingslogik. Båda lärororna var utpräglade konfliktteorier som var misstänksamma mot det borgerliga samhällets »sanningar«.

Det fanns också metodologiska likheter. Den marxistiska dialektiken betonade att varje samhällslig totalitet präglas av inre motsättningar som driver fram historisk förändring. På liknande sätt menade Freud att psykologiska sjukdomstillstånd uppkommer ur inre spänningar i den psykiska apparaten. Ambitionen i båda fallen var att genom studier av ytliga fenomen (produktionen av varor, patientens neurotiska symptom) ställa upp hypoteser om hur den bakomliggande strukturen måste se ut som genererar just dessa observerbara uttryck. Samtidigt hade båda sina svagheter: marxismen vette mot ekonomism, analysen mot psykologism. Vissa radikaler var därför lockade att integrera den historiska och dialektiska materialismen med en psykoanalytisk syn på subjektet i en sammanhållen »freudomarxistisk« åskådning.⁴

3. Se James L. Rice, *Freud's Russia. National Identity in the Evolution of Psychoanalysis* (1993), s. 166. För fler av Freuds kommentarer om det ryska socialistiska experimentet, se hans »Vi vantrivs i kulturen« [1939], och »Varför krig?« [1933], båda i *Samlade skrifter*, band 10, *Samhälle och religion* (2008), s. 443–444, 484.

4. Se exempelvis Lars Dencik, Peter Lundmark, Lars Sjögren, Bert Westerlundh och Anders Zackrisson (red.), *Psykoanalys och marxism. En introduktion till socialpsykologin*, band 1 (1973); Helmut Dahmer, *Psykoanalys som samhällsvetenskap. Studier över Freud och den freudianska vänstern* (1977); Rosalind Coward och John Ellis, *Language and Materialism. Developments in Semiology and the Theory of the Subject* (1977).

Världskriget, de uteblivna proletära revolutionerna i Västeuropa och fascis-
mens framväxt utgjorde viktiga impul-
ser till denna teoribildning. Marxismen
hade förutspått arbetarklassens enande
mot kapitalismen och imperialismen,
men i stället inträffade motsatsen, en
vändning mot nationalism och aukto-
ritära ideologier. För den freudianska
vänstern bekräftade detta att marxis-
men saknade en adekvat psykologi och
reducerade mänskligt handlande till
effekterna av yttre ekonomiskt tryck.
Om en arbetare strejkade eller en fattig
stal kunde vulgärmarxismen bara förstå
agerandet som en mekanisk respons
på den ekonomiska situationen. »[Men
för] den dialektiskt-materialistiska psy-
kologin är frågan precis tvärtom«, skrev
Freuds tidigare student Wilhelm Reich,
»inte det, att den utsugne stjälar eller
att den utsugne strejkar skall förklaras,
utan varför flertalet hungrande *inte* stjälar
och flertalet utsugna *inte* strejkar.«⁵

Detta problemkomplex – hur det
kommer sig att människor till synes fri-
villigt fogar sig i sin egen underordning
– togs sedan upp av tänkare som Erich
Fromm och den så kallade Frankfurts-
skolan.⁶ Institutet för socialforskning i
Frankfurt var redan på 1920-talet ute
efter att förstå uteblivna revolter och
de framväxande auktoritära rörelserna.
Delvis med stöd av Freuds teorier ut-

vecklades här en kritisk teori som hade
en helt annan känslighet för frågor om
ideologi och medvetande än den tidi-
gare marxismen, som ofta antagit en
mekanisk koppling mellan materiella
intressen och ideologisk överbyggnad.
Via Frankfurtskolan löper ett antal
trådar vidare från denna radikaliser-
ing av Freud – bland annat till det här
numrets Jessica Benjamin och Axel
Honneth, som spinner vidare på temat
om hur den underordnade accepterar
sitt öde.

Psykoanalysen mellan förtryck och frigörelse

En annan tråd är Freuds egen misstro
mot möjligheten av en radikal samhälls-
förändring. Ett visst mått av repression,
tycks han ha resonerat, skulle alltid vara
nödvändigt för att stävja den mänskliga
destruktiviteten. Mot detta ställde vissa
utopiskt sinnade freudomarxister före-
ställningen om att livsdrifterna skulle
kunna frigöras i sådan utsträckning att
den samhällseliga kontrollapparaten
som vi känner den skulle bli överflödig.
Wilhelm Reich till exempel menade att
den proletära revolutionen krävde en
sexuell revolution. Den sexuella frigö-
relsen var nödvändig dels för att häva
den repression av människors libido
som orsakade psykisk sjukdom, dels

5. Wilhelm Reich, »Ur Fascismens masspsykologi. Ideologin som materiellt våld«, i *Psykoana-
lys och marxism. En introduktion till socialpsykologin*, band 2 (1977), s. 34, vår kursivering.

6. Se Erich Fromm, *Flykten från friheten* [1941] (1945). Se även Thomas Krogh, *Frankfurt-
skolan. En introduktion* (1993).

för att upphäva den patriarkala familjestrukturen som fostrade människor till undersåtar.⁷

Denna utopiska tendens når sin höjdpunkt med Herbert Marcuses *Eros och civilisation* från 1968.⁸ Här föreställer sig författaren att samhället är präglad av en kamp mellan livsdrifterna (*Eros*) och dödsdriften (*Thanatos*), där den senare, förstådd som en tendens till aggressivitet, kräver social repression. Men om *Eros* kan frigöras – vilket kommer att ske i och med socialismen, som avskaffar arbetsamhället och dess krav på uppskjutande av människors tillfredsställelse – kommer *Thanatos* att träda i bakgrunden och den samhällseliga kontrollapparaten att om inte avskaffas så i alla fall radikalt inskränkas.

Freudianskt inspirerade vänsterteoretiker efter Marcuse har varit betydligt mindre optimistiska beträffande möjligheten att övervinna dödsdriften. På senare tid har det dock förekommit en del försök att vända på problematiken och formulera en radikal politik på just dödsdriftens snarare än livsdrifternas grund. Särskilt inom den

lacanianskt influerade politiska teorin, i detta nummer representerad av Yannis Stavrakakis och Lee Edelman, tolkas dödsdriften som en inneboende aspekt av den symboliska strukturen, som samtidigt undergräver denna och visar på omöjligheten av varje beständigt meningssystem. Denna omtolkning av dödsdriftens roll öppnar för en ny psykoanalytisk kritik som, både med och mot Marx, vill synliggöra samhällets inneboende antagonism och skingra de essentialistiska slöjor som omger den.⁹

Även feminismen har haft ett kluvet förhållande till psykoanalysen. Å ena sidan har psykoanalysens ifrågasättande av individens autonomi och rationalitet influerat den feministiska teorin, särskilt kritiken av genushierarkin. Uppfattningen att subjektet och sexualiteten upprättas genom språket och konstitueras genom skillnad snarare än att svara mot essentiella kategorier har också bildat en viktig utgångspunkt. Å andra sidan har feminismen varit kritisk till hur psykoanalysen sätter fadern och sonen i centrum för individuationsprocessen.¹⁰ I den »falocentriska« förståelse

7. Lars Dencik, Peter Lundmark, Lars Sjögren, Bert Westerlundh, Anders Zackrisson, »Kort biografi över Wilhelm Reich«, i Wilhelm Reich, *Psykoanalys och marxism. En introduktion till socialpsykologin*, band 2 (1977), s. 9–11.

8. Herbert Marcuse, *Eros och civilisation. En Freudtolkning* (1968). Se även Marcuses samtida Norman O. Brown, som i *Life Against Death. The Psychoanalytical Meaning of History* (1959) drog liknande slutsatser och också han utövade stort inflytande på 1960-talets alternativrörelse.

9. Se även Todd McGowan, *Enjoying What We Don't Have. The Political Project of Psychoanalysis* (2013).

10. Se till exempel Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism* (1974), och Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (1978).

där en maskulin separation från modern utgör kvittot på en lyckad individuation framträder det feminina som passivitet och avund, vilket avspeglar och befäster patriarkala relationer. På dessa och många andra sätt har psykoanalysen medverkat till binära, komplementära könsrelationer inom en tvingande heterosexuell ram. Samtidigt har den lånat sig till feministiska och queerteoretiska omarbetningar, vilket texterna av Lee Edelman, Jessica Benjamin och Eli Zaretsky i detta nummer bär vittne om.

Psykoanalysen i dag

Vi inleder med en intervju om det psykoanalytiska tänkandets status. Vilka är psykoanalysens mest bärkraftiga tankar i dag och vilken funktion kan de fylla för en radikal samhällsteori? Vad innebär psykoanalysens alltmer undanträngda kliniska ställning för idéernas vidare spridning? Och bortsett från psykoanalysens kliniska användning, vilken roll kan den egentligen spela för vår förståelse av samhället?

Vi vände oss till tre personer med vitt skilda bakgrunder. Iréne Matthis är läkare och professor i psykoanalys. Sin första kontakt med psykoanalysen fick hon i mitten av den nya vänsterns 1960-tal, då hon som nybliven läkare plötsligt fann sig bland undangömda och bältade patienter på Långbro mentalsjukhus. Lene Auestad är norsk filosof som nyligen disputerade på en avhandling om fördomar och social utestängning. Hon lyfter fram vikten av att förstå de affek-

tiva och omedvetna processerna bakom politiska fenomen som högerpopulismen. Diana Mulinari är professor i genusvetenskap med nära relation till det postkoloniala fältet. Hon talar om psykoanalysen som ett sätt att förstå och förhålla sig till ambivalens, att se det onda i vad som framstår som det goda.

En annan ingång till psykoanalytisk teori har Freudcirkeln. Medlemmarna i denna Stockholmsbaserade studiecirkel, som föresatt sig att läsa Freuds samlade skrifter, är alla lekmän i psykoanalytiska sammanhang. Deras text kan läsas som en introduktion till Freuds sätt att förstå psykets sfär och dess gränser mot å ena sidan det biologiska i form av drifterna och å andra sidan det samhälleliga. Dessa instanser är samtidigt sammanlänkade och inskrivna i varandra. Ett exempel på det är sexualitetens centrala roll i spänningen mellan könsdrift och den sociala regleringen av sexualitetens tillåtna uttrycksformer. Däremot hittar författarna inte den förväntade »snuskubben« Freud – det omedvetna visar sig vid närmare anblick vara en rätt torftig historia.

Psyket under kapitalismen

Texterna i nästa avsnitt behandlar det mänskliga psykets utvecklingsöde under kapitalismen. I »Psykoanalysen och kapitalismens anda« tecknar historikern Eli Zaretsky psykoanalysens socialhistoria, från Freuds genombrott med *Drömtydning* 1899 till dess nedgång från 1970-talet och framåt. Zaretskys tolkning är inspirerad av den tyske

sociologen Max Webers berömda bok *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* från 1905.¹¹ Här hävdade Weber att en av de avgörande förutsättningarna för kapitalismens uppkomst i Västeuropa var den särskilda arbetsmoral som odlades inom vissa kristna sekter efter reformationen. Särskilt kalvinismens asketiska betoning på flit och självupppoffring bidrog till kapitalismens framväxt.

Med utgångspunkt i denna tanke visar Zaretsky hur psykoanalysen började som en revolt mot tidens krävande arbetsmoral och kristna familjeideal. Men i dess populariserade form kom psykoanalysen snart att bidra till just den sorts samhällsanda som den nya kapitalismen behövde. I massproduktionens, masskonsumtionens och storföretagets tidevarv lät psykoanalysen förstå att det fanns en möjlig tillvaro vid sidan av organisationsbyråkratins konformistiska järnbur, ett »personligt liv« som kretsade kring en ny syn på självet, sexualiteten och familjen. Ett nytt kapitalistiskt subjekt började framträda, som byggde inte på försakelse utan på konsumtionsbegär och en privatiserad sysselsättning med själens tillstånd.

Zaretsky diskuterar också hur psykoanalysen slets mellan olika ideal under hela sin storhetstid. Å ena sidan ambitionen att bevara det »rena« arvet efter Freud, å andra sidan lockelsen att

anpassa sig för att få inträde i vetenskapens finrum. Å ena sidan psykoanalysens erkännande av den kvinnliga och samkönade sexualiteten, å andra sidan dess disciplinering av desamma. Å ena sidan analysens kritik av det borgerliga samhällets repression, å andra sidan dess drängtjänst åt reklambranschen, välfärdsstatens sociala kontrollsystem och den psykologiska krigsföringen under kalla kriget. Dessa motsättningar beledsagade analysen ända fram till dess historiska fall, som för Zaretsky gick hand i hand med ytterligare förändringar i kapitalismen, nämligen övergången från fordristisk industriproduktion till postfordristisk nätverksorganisering och servicearbete tillsammans med kvinnornas inträde på arbetsmarknaden. Kapitalismen behövde inte längre psykoanalysen och Freuds saga var all. Ironiskt nog, menar Zaretsky, var det 1960-talets nya vänster och den andra vågens feminism som genom sin kritik av den institutionaliserade psykoanalysen banade väg för den postfordristiska kapitalismens nya anda.

Eva Illouz, professor i sociologi vid Hebreiska universitetet i Jerusalem, tar också upp de problematiska aspekterna av den etablerade psykoterapin liksom dess mer oborstade kusin självhjälpskulturen. I hennes »Lidande, emotionella fält och emotionellt kapital« gäller frågan människans subjektivering: vilken sorts subjekt blir vi, vilka personligheter

11. Max Weber, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* [1905] (1978).

och behov utvecklar vi under inflytande av vår tids trender inom terapi och självhjälp?

Illouz tar avstamp i ett uttalande av Freud där han beklagar att den dyra och tidskrävande psykoanalysen inte kan bli tillgänglig för andra än de välbärgade. Denna pessimism beträffande psykoanalysens »demokratisering« skiljer sig markant från den samtida självhjälpskulturens optimism. Här är budskapet att alla kan lyckas – allt som behövs är att folk uppmanar tillräckligt mycket viljestyrka. Samtidigt finns här en paradox som Illouz uppmärksammar. Det moderna identitetsskapandet tycks grunda sig i en föreställning om att psykiskt lidande är en förutsättning för självförverkligande: utan ett skadat jag kan man inte bli en lyckad individ. Detta har enligt Illouz lett till en psykologisk hyperkänslighet och, naturligtvis, till en lukrativ marknad för terapier och självhjälpssystem.

Illouz bygger också vidare på sociologen Pierre Bourdieus teori om olika former av kapital som påverkar individens ställning i samhället. Förutom det ekonomiska kapitalet menade Bourdieu att de sociala, kulturella och symboliska kapitalen – manifesterade i till exempel utbildning, status, kontakter och sociala nätverk – bestämmer människors klassposition.¹² Illouz framkastar att

dessa kapital kan kompletteras med det »emotionella kapitalet«, det vill säga individens möjlighet att utveckla rätt sorts känslstruktur eller »emotionell stil« som krävs för framgång i både arbets- och kärlekslivet. Att kunna *lida på rätt sätt* visar sig vara en viktig faktor för att navigera uppåt i det sociala rummet.

I sin lekfulla text »Kärlek i det västerländska samhället. En polyfoni« försöker Emma Engdahl lyssna sig till en mångfald röster om kärlekens omvandling under moderniteten, ett ämne som intresserat allt fler samhällsforskare under senare tid. Det handlar om de mest intima mänskliga relationernas utformning och modulering i ett historiskt växelspel med samhällsförändringar som avtraditionalisering, demokratisering, individualisering och kommersialisering.

Här finns kärleken som längtan efter utvaldhet och exklusivitet, som samtidigt är tecknet på kärlekens omöjlighet och galenskap. Här finns den moderna kärleken som kaos och slumpmässigt möte, men också som föremål för strikt reglering genom påbjudna uppvaktningsserier eller marknadens konsumtionslogik. Här finns den älskandes romantiska hängivelse, kontrasterad mot den krassa hedonism som betraktar kärleken som en tillfällig njutning bland andra. Här finns kärleken som en ofrånkomlig konflikt mellan parterna;

12. Se till exempel Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter* (1993). För mer om Bourdieus klassbegrepp, se *Fronesis* nr 40–41 (2012).

den ena älskar alltid mer än den andra, vilket förvandlar två aktiva subjekt till subjekt och objekt: offer och bödel, sadist och masochist. Engdahl rör sig mot kärleken som en grundläggande form av mellanmänskligt erkännande och menar att den »depressiva kärlek« som kännetecknar relationer utan sådant erkännande är en av samtidens mest utbredda patologier.

Dominans och begär

I det följande avsnittet möts psykoanalys och kritisk teori i två texter om de psykologiska drivkrafterna bakom samhällsöver- och underordning. Jessica Benjamin och Axel Honneth tar båda sin utgångspunkt i den så kallade objektrelationsteorin, där fokus förflyttas från Freuds och den ortodoxa psykoanalysens analys av drifter och försvarsmekanismer *inom* subjektet till den intersubjektiva relationen *mellan* individerna.

Jessica Benjamins teorier om intimitet har utövat stort inflytande på feminism, psykoanalys, kritisk teori och queerteori, och hon rör sig själv över alla dessa fält. Här publicerar vi ett kapitel ur hennes bok *The Bonds of Love* från 1988, där hon försöker förstå dominansens problem ur den underordnades perspektiv. Vad är det som gör att de underordnade inte lösgör sig från sina bojor, utan i stället gör sig delaktiga i sin egen underordning?

Kapitlets titel, »Herre och slav«, anspelar på Hegels välkända bild av den dialektiska kampen om erkännande.

Herren är beroende av slavens erkännande för att försäkra sig om sitt herravälde, men för att slavens erkännande ska vara något värt måste även denne erkännas som subjekt. Denna kamp om beroende och oberoende bildar utgångspunkt för Benjamins feministiska analys av skapandet av en komplementär könsskillnad, där feminin passivitet och maskulin dominans naturaliseras. Bortom de socialiseringsrelationer där pojkar disponeras till frigörelse genom att förneka sitt beroende medan flickor disponeras till självförnekelse söker Benjamin efter möjligheten till ömsesidigt erkännande. Det är i detta sammanhang objektrelationsteorin pekar på en väg ut ur den heterosexuella könspolariteten.

Med hjälp av *Berättelsen om O*, en sadomasochistisk berättelse om en kvinnas allt djupare underkastelse, utforskar Benjamin underkastelsen som ett uttryck inte för svaghet, utan för begäret efter att bli erkänd. Det är inte av rädsla för sina sadistiska älskare som O underkastar sig, utan snarare för att förbindas med dem; genom att låta sig skadas av dem kan hon övervinna sin rädsla för att bli övergiven och i smärtan uppleva närhet. Samtidigt leder herrarnas förnekande av O:s subjektivitet till att spänningen mellan självet och den andre upplöses – och det är så, menar Benjamin, som dominans uppstår.

Med utgångspunkt i objektrelationsteorin hos den brittiske psykoanalytikern och barnläkaren Donald Winnicott, kanske mest känd för sina popu-

lära BBC-program om barnuppföstran, hittar Benjamin en lösning på Hegels paradox mellan erkännande och negation av den andre. Erkännande måste inte vara en kamp intill döden, där den ene måste vinna och den andre utplånas. Winnicotts analyser av relationen mellan spädbarn och mödrar öppnar för en ömsesidighet som saknas hos både Hegel och Freud, där subjektet egentligen *inte vill* erkänna den andre. Begäret efter erkännande och gemenskap med andra rymmer också en politisk-etisk potential till samhällsförändring: vi är inte på förhand dömda att förgöra eller förgöras.

Socialfilosofen Axel Honneth, den främste företrädaren för Frankfurtskolan i dag, tar fasta på Benjamins läsning av objektrelationsteorin. I »Negativitetens verk« argumenterar han för den kritiska teorins behov av psykoanalysen, inte minst för att inse rationalitetens begränsningar. För att kunna ta ställning till vilken typ av psykoanalys som har det största förklaringsvärdet måste man dock granska behovsgrunden. Till skillnad från den äldre Frankfurtskolans ledande teoretiker Theodor Adorno, som hävdade att den negativa kraften i form av dödsdriften och subjektets benägenhet till aggression inte kunde undvaras i en kritisk teori, menar Honneth att empirisk forskning ger skäl att ifrågasätta dess tillämplighet.

I objektrelationsteorin är det inte drifternas inre monologiska drama som står i centrum, utan emotionella relationer till andra som barnet internalise-

rar. På så sätt har den större kontaktyta mot samhället, vilket är angeläget för en kritisk teori som vill förstå de psykiska dispositionernas sociala karaktär. En vändning mot den till synes konfliktlösa objektrelationsteorin innebär dock inte att negativiteten upplöses. Negativiteten eller aggressionen måste inte uppfattas som ett resultat av våra inre medfödda drifter, utan kan ses ett slags psykiska ärr som socialiseringen lämnar efter sig. Objektrelationsteorin kan ge redskap för att förstå hur individen, trots sin bristande förmåga till verklig intersubjektivitet, försöker läka sin skada genom sin omedvetna längtan efter anknytning.

Bortom den symboliska makten

Den gren av psykoanalysen som utgår från den franske teoretikern Jacques Lacan har rönt mycket uppmärksamhet inom den politiska teorin under de senaste årtiondena, inte minst tack vare Slavoj Žižek och den »slovenska skolan« av psykoanalytisk samhällsfilosofi. I det sista avsnittet presenterar vi två författare i den lacanianska politisk-teoretiska traditionen som inte tidigare översatts till svenska: den grekiske statsvetaren Yannis Stavrakakis och den amerikanske litteraturvetaren och queerteoretikern Lee Edelman. Som Helena Tinnerholm Ljungberg och Per-Anders Svärd visar i sin introduktion tar båda sin utgångspunkt i Lacans tes om den grundläggande brist som

präglar det mänskliga subjektet och de försök att övervinna denna brist som driver fram samhälleliga identifikationer och ligger till grund för den sociala sammanhållningen.

I sin text »Den nationella njutningen – en framgångssaga?» menar Stavrakakis att det lacanianska perspektivet är ett nödvändigt komplement till dagens nationalismforskning. De synsätt som dominerar forskningsfältet i dag lyfter fram att nationen är en historisk konstruktion, vilket är helt riktigt. Men de kan inte förklara varför just detta fiktiva objekt blir föremål för så stark lojalitet att människor är villiga att döda och dö för den. Stavrakakis menar att nationalismens fästkraft bara kan förstås som ett uttryck för människors affektiva investering i nationen, en känslomässig bindning till det egna landet som alltid går hand i hand med problematiska fantasier om andra folkgrupper och länder, som uppfattas ett hot mot den egna livsstilen. Stavrakakis vänder sig särskilt emot de teorier om nationalism som bortser från denna affektiva dimension av politiken, liksom de tänkare som försöker skilja mellan »bra« och »dålig« nationalism. Nationen, menar han, kan överhuvudtaget inte fungera som ett objekt för människors identifikation utan att samtidigt ge upphov till paranoida fantasier om de andra som gäcker vår njutning.

Lee Edelman har främst gjort sig bemärkt inom queerteorin med boken *No Future* från 2004. I detta nummer skriver han om vad »det queera« innebär i förhållande till politikens begrepp och

tanken om samhället som en sammanhållen helhet. Edelman menar att alla politiska ideologier i dag finner sin legitimitet i anspråket på att säkra samhällets fortlevnad. Denna utgångspunkt kallar han *reproduktiv futurism*, och han menar att den särskilt struktureras kring en fantasi om *Barnet* som politikens egentliga förmånstagare. Ansvarsfull är den politik som värnar Barnet i framtiden – även om detta innebär att inskränka människors rättigheter i dag. Den reproduktiva futurismen ger också företräde åt heteronormen genom att sätta likhets-tecken mellan barnalstrande sexualitet och samhällets goda. Homosexualitet stämplas som »antisocial« och tillskrivs en ohämmad njutningslystnad.

Samtidigt, menar Edelman, är det just i denna egenskap som utstötta och stigmatiserade som de homosexuella kan synliggöra samhällets egen mest fruktade sanning. Att den queera positionen stöts ut som »avvikande« eller »pervers«, medan heterosexualiteten normaliseras genom kopplingen till Barnet, skyler bara över det faktum att det inte finns någon »normal« sexualitet eller subjektivitet. Vi har alla ett unikt förhållande till njutningen; vi är alla sexuella och samhälleliga avvikare.

I Edelmanns analys exponeras den grundläggande tomheten i futurismens »allmänvilja«, som nödtorftigt täcks över av fantasin om Barnet. Men detta avslöjande kräver samtidigt att någon aktivt intar rollen som »queer«. HBTQ-rörelsens integrering i det heteronormativa samhället och dess underkastelse

under den reproduktiva futurismen är därför inget alternativ för Edelman, som i stället manar till identifikation med *sinthomosexualiteten*, den queerhet som förkastar Barnets bild och medvetet intar positionen som samhällets egen dödsdrift.

Både detta sista avsnitt och tre av de föregående är illustrerade av konstnären och serietecknaren Emma Rendel, aktuell med albumet *Flugornas ö*. Vi bad henne att skapa en serie illustrationer baserade på numrets texter. De återfinns som inledande kommentarer till varje avsnitt.

I en tid som gör en fetisch av den rationella och autonoma individen vill vi med detta nummer initiera en annan diskussion och lyfta andra frågor om psykets samhälleliga dispositioner, om det affektiva och irrationella, om vårt ofrånkomliga beroende av varandra och om rationalitetens konstitutiva gränser. Vi gör det i övertygelsen om att det här allttjämt finns oundgängliga resurser för en kritik av det bestående, men också för en fördjupad förståelse av oss själva. Vi kan inte nöja oss med att drömma radikala drömmar – vi måste också tyda dem.